

9. Рацілевич А.П. Соціально-економічні та суспільно-політичні передумови формування національного руху на Волині на початку ХХ ст. / А.П. Рацілевич // Волинські історичні записки: збірник наукових праць / [ред. О.М. Швидак]. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Я. Франка, 2008. — Т. 1. — С. 157-165.
10. Романюк Н.Й. Господарська діяльність і підприємництво німців на Волині (XIX — початок ХХ ст.) / Н.Й. Романюк // Питання німецької історії. — 2016. — С. 163-174.
11. Цецик Я.П. Розвиток промисловості Волині на рубежі XIX-XX століть / Я.П. Цецик // Історичний архів. — 2012. — Вип. 8. — С. 86-90.
12. *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861–62 г.* [Текст]. Ч. 1. — Санкт-Петербург : В тип. К. Вульфа, 1863. — 928 с.

— о —

УДК 343(470+571):94(477.4)«1797/1801»

ШЕВЧУК А.В.
(м. Житомир)

ВІДНОВЛЕННЯ МЕРЕЖІ ПОВІТОВИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ (1797–1801)

***Анотація.** У статті проаналізовано процес відновлення системи повітових судів згідно річпосполитівської судової традиції на Правобережній Україні. Для утвердження в регіоні верховна влада запровадила політику непрямого керівництва, одним із елементів домовленостей з місцевою елітою стало поновлення діяльності окремих елементів польської судової системи. Визначено, що насправді законодавець, поступаючись у другорядних питаннях (проведення виборів, формування кадрового складу, безстроковість перебування на посадах), здійснював заходи по контролю за повітовими судами.*

***Ключові слова:** Правобережна Україна, річпосполитівська судова традиція, імперська політика непрямого керівництва, Павло I, повітовий суд, лояльність еліт.*

Виклад основного матеріалу. Кінець XVIII ст. приніс зміни у суспільно-політичне і соціальне життя Правобережної України. Інкorporація цих територій Речі Посполитої до складу Російської імперії за логікою мала б означати докорінну перебудову адміністративного апарату і системи правовідносин, привнести зміни у соціально-економічній сфері. Проте, захоплені Західні губернії не були відсталим краєм, який необхідно було європеїзувати. Навпаки, у ряді сфер, принаймні у судовій, з її незалежністю від адміністративної влади, незмінністю і виборністю посадовців, наявністю

інституту адвокатури, сталістю законодавчої бази Речі Посполитій вдалося досягнути успіхів, що мало головним наслідком виконання судовою владою соціальної ролі – забезпечення порядку і спокою. Катерина II, започатковуючи станovu судову систему, також намагалася досягнути забезпечення спокою і соціальної відповідальності дворянства. Від успішності діяльності судових установ, від їх кадрового складу і судових практик залежало ставлення населення до політики верховної влади. Прихід до влади Павла I, який потребував контролю над всіма сферами суспільного життя і наведення порядку, вимагали проведення більш гнучкої імперської політики. Для конструювання нової політики непрямого керівництва було використано судову систему, що мало допомогти утвердитися в складному регіоні.

Судова система Речі Посполитої вирізнялася багатоманітням. На Правобережній Україні діяльність установ регламентувалася Литовськими статутами. У 1564–1566 рр. у Великому князівстві Литовському була проведена судова реформа, яка відділила суд від адміністрації і розпочала формування судової як окремої гілки влади. За Другим Литовським статутом 1566 р. з'явилися нові принципи діяльності державних судів (професійні судді, судові чиновники, адвокатура, відповідальність за злочини проти суду тощо). Окрім земського, гродського і підкоморського судів формувалися нові різновиди — Головний Литовський трибунал, Луцький трибунал, сеймовий суд; розвивався комісарський суд [9, с. 393].

Згідно Другого Литовського статуту (Розділ 4 «Про суддів та про суди») основними елементами судової структури стали земські, гродські і підкоморські суди. Земські суди формувалися у кожному повіті і їх штат складався з судді, підсудка й писаря. Шляхта повіту обирала по чотири кандидати на кожну з посад, а вже правитель затверджував посадовців. До кандидатів висувалися наступні цензи: професійний (добročесність, моторність, обізнаність у праві), становий (належність до шляхти), осілості (давнє проживання у повіті) і релігійний (належність до християнства). Необхідною умовою зайняття посади було складання присяги. Мовою судочинства була руська. Юрисдикція земського суду поширювалася на цивільні справи всіх магнатів і шляхтичів, крім управителів королівських маєтків Згідно Артикулу 45 з-під юрисдикції земських судів було видалено воєвод, старост, державців замків і т. д., але за власні злочини з своїх маєтків вони мали відповідати самостійно [19, с. 316-317].

Якщо говорити про оплату, то держава не сплачувала жалування, а посадовці отримували кошти безпосередньо від учасників процесу: з кожної присудженої суми з 1 копи 1 грош йшов суду (причому 2/3 суми — судді, 1/3 — підсудку). Окремо писарю від кожного позову, від кожного запису до книги, оповідання про кривду — сплачувалося по грошу, з судових листів і виписів з кожної виграної справи — по два гроші [19, с. 294-296]. Важливим питанням були терміни засідання суду, які називалися роки (рочки). Земський

суд мав функціонувати тричі на рік по два тижні і каденції розпочиналися (за римським календарем): літня — з понеділка, наступного дня після Святої Трійці (у червні); восени після дня Святого Михайла (29 вересня) і взимку після Різдва після свята Трьох Королів (6 січня) [19, с. 308].

Другим видом суду був гродський. Спочатку це був суд у кримінальних справах і до його юрисдикції відносилися збройні напади на маєтки і в містах, підпали і розбої на дорогах, зґвалтування панянок і жінок, злодійство, фальшування і вбивство шляхтича. Ці злочини мали судити воеводи, старости і державці, а за їх відсутності – їх намісники з суддею замковим. Суддю гродського суду призначав воевода, староста або державець і це мав бути шляхтич, який проживав у повіті і склав присягу [19, с. 304-305]. Терміни засідання були передбачені у Третньому Литовському статуті: рочки мали розпочинатися щомісяця у перший день, а якщо цей день припадав на свято, то наступного дня. Суд мав працювати два тижні [20, с. 144].

У другій пол. XVII — першій половині XVIII ст. поширювалося сутяжництво, процеси тривали десятки років і навіть остаточні вироки Трибуналу оскаржувалися [1, с. 257].

Після Другого поділу Речі Посполитої на Правобережній Україні продовжилося існування річпосполитівської судової системи. 17 липня 1793 р. генерал-губернатор Т. Тутолмін, оглянувши судові установи Мінської губернії, пропонував брацлавському губернатору Ф. Бергману зібрати інформацію про кількість справ, які знаходилися в судах Брацлавської губернії. Особлива увага зверталася на кримінальні справи у гродських судах [10, с. 309-310]. Цілком прогнозовано, що прийшовши, росіяни одразу ж розпочали встановлювати свої правила у судовій сфері. Вже 23 липня від генерал-губернатора надходить гнівне послання до брацлавського губернатора про незатвердження вироків щодо арештантів Вінницького гродського суду, які надійшли з рапортом губернатора (тобто вимагалось затвердження вироків, чого не було раніше. — *Авт.*). Головною претензією було вирішення справ не під титулом імператриці, що автоматично забороняло їх введення у дію. Окремо зверталася увага, що арештанти обвинувачувалися не згідно доказів, а за суддівським рішенням. Заради справедливості генерал-губернатор зазначав, що і сам Ф. Бергман показував всі недоліки вироків Вінницького гродського суду: вироки були просто вказані без показу обставин справи, не зазначено законів, а вироки були лише міркуваннями суддів. Тому наказувалося всім кримінальним судам при поданні на затвердженні вироків докладати екстракти із справ із зазначенням відповідних законів (згідно російських законів. — *Авт.*), що давало б можливість схвалювати вирок [10, с. 313-315].

Проте залишити річпосполитівську судову систему не входило до планів Катерини II, яка проводила політику уніфікації і централізації згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. На

Правобережній Україні адміністративні та станові судові органи були створені 1796 р. (Додаток 1).

Додаток 1

Запровадження установ в губерніях Правобережної України за «Учреждениями для управления губерний Всероссийской империи» [2, с. 311-312]

№ з/п	Губернія	Дата заснування чи перетворення за законом 1775 р.	Дата відкриття
		У дужках вказані номери указів за ПСЗ	
1.	Київська	16 вересня 1781 р. (15.228)	9 січня 1782 р. (15.335)
2.	Брацлавська	23 квітня 1793 р. (17.112)	20 лютого 1796 р. (17.448)
3.	Подільська	5 липня 1795 р. (17.352)	1 травня 1796 р. (17.467)
4.	Волинська	5 липня 1795 р. (17.352)	6 серпня 1796 р. (17.512)

Якщо говорити про судову систему для дворянства, то найнижчою ланкою для нього був повітовий суд (Розділ XV, статті 193–208 «Учреждения...» [11, с. 246-247]), який засновувався в кожному повіті (ст. 194, 195). До складу низової судової установи входив повітовий суддя (VIII клас за Табелем про ранги (ст. 51), колезький асесор та двоє засідателів IX класу (ст. 52) [11, с. 176], титулярних радників). Що ж до механізму утворення найнижчої ланки станового суду, то повітовий суддя та засідателі обиралися дворянством через кожні три роки з наступним схваленням їх на посадах губернатором (Ст. 66-67) [11, с. 235]. Юрисдикція повітового суду, а законодавець зобов'язувала його вирішувати усі можливі питання в адміністративній одиниці, полягала у розгляді як кримінальних (вбивства, крадіжки, розбій, бійки та образи), так і цивільних (неповернення боргів, нанесення збитків тощо) проваджень.

Фактично створенням повітового суду верховна влада допустила повітову еліту до участі у судовій владі, що відповідало дворянським бажанням. Проте ця участь була дещо ілюзорною через такі фактори: по-перше, кандидатури схвалювалися губернатором, що давало змогу місцевій владі відводити небажаних осіб (особливо актуально це було на приєднаних територіях, де тим самим отримувалася змога не допускати не лояльні елементи); по-друге, обрані члени суду інтегрувалися у систему державного апарату; по-третє, остаточному розглядові підлягали лише дріб'язкові справи, більш вагомні підлягали оскарженню у вищих установах; по-четверте, враховуючи актуальність майнових суперечок (пов'язаних із землею та

маєтками), повітовий суд виконував роль нотаріальної та межової контор. З іншого боку, члени суду отримували матеріальне забезпечення, їхня служба чітко регламентувалась, сприяючи ефективності роботи.

З приходом до влади Павла I 12 грудня 1796 р. Київська, Подільська та Волинська губернії були віднесені до категорії «на особливих правах і привілеях» [12, с. 229], які повинні були управлятися за колишнім річпосполитівським законодавством. Згідно Штатів 31 грудня 1796 р. в кожному повіті створювався повітовий суд, до складу якого входили земський суддя VII класу (надвірний радник), два підсудки або асесори VIII класу (колезькі асесори), земський нотарій або писар X класу (колезький секретар), чотири возних XIV класу (колезькі реєстратори). Окремо було передбачено, що утримання здійснювалося встановленими згідно тамтешніх прав доходах, у той час як повітове казначейство і нижній земський суд утримувалися по Штатам [17, с. 396-397]. Зазначимо, що повітовий суддя у внутрішніх губерніях мав нижчий клас — VIII і отримував зарплатню 300 руб., два засідателі також мали нижчий IX клас із зарплатню у 250 руб, секретар XIV класу отримував 200 руб. [17, с. 395]. Фактично влада за допомогою підвищення посадовців у класах планувала підняти їх авторитет у власних очах і в середовищі повітового шляхетства, але не платячи за це жодних коштів.

Якщо говорити про кількість створених установ, то у Волинській губернії діяло 12 повітових судів (тобто, у кожному повіті). Дещо складнішою була ситуація в Київській губернії, адже однією з проблем для верховної влади була недостатня чисельність шляхетства в окремих повітах. У зв'язку з цим було скасовано підкоморські та повітові суди у Васильківському, Черкаському та Уманському повітах [13, с. 421-422]. Станом на 1801 р. існував єдиний Васильківсько-Богуславський повітовий суд [23, арк. 1]. 1800 р. судові установи Махнівського повіту були переведені до Сквирі. Малочисельність шляхетства пояснювалася наявністю великопомісних власників: графів Браницьких, Потоцьких та спадкоємців князя Потьомкіна [16, с. 500-504]. Проте, це не зовсім виважене рішення мало продовження. Вже в 1804 р., після звернення повіреного Раковецького від шляхтичів Махнівського повіту Сенат повернувся до вивчення питання про підкоморські та повітові суди. Вказуючи на неорганізованість роботи суддів Сенат повернув повітові суди у Богуславі, Чигирині, Умані, Липовці та Махновці [16, с. 500-504]. Проте, 1807 р. продовжував існувати Сквирсько-Махнівський повітовий суд [22, арк. 72]. Так само через незначну чисельність шляхти 1797 р. було приєднано по судовим справам Ольгопільський повіт Подільської губернії до Гайсинського підкоморського та повітового судів [29, арк. 11]. Саме тому у Подільській губернії було 11 судових установ і такий стан справ зберігався до їх скасування.

Перші вибори до судових установ відбулися 1797 р. (у Волинській губернії 13 квітня 1797 р. [4, арк. 1]). Однією з їх особливостей було те, що російські чиновники не були знайомі з попередньою системою і тому консультантами при виборах до нових судів виступала місцева шляхта [12, с. 730]. Згідно польської Конституції 1768 р. до шляхетських виборів допускалися всі природні шляхтичі, які мали дійсно спадкове заставне чи пожиттєве право у земських маєтках, королівських чи по емфітеутичному праву. Ці власники/орендарі, також сини поміщиків, їх брати, навіть якщо не мали власних маєтків, допускалися до участі у роботі сеймиків як обивателі, а до виборів лише маєтні за умови дотримання вікового цензу (23 роки).

На наступних виборах 1800 р. Подільське губернське правління пропонувало повітовим маршалкам дотримуватися правил Конституції 1768 р. [6, арк. 151]. Питання організації дворянських виборів виявилось для російської влади надзвичайно складним, у першу чергу, через персональний склад виборців, частина з яких не була власниками маєтків, а користувалися заставним правом, що не давало права на участь у виборах за російськими законами, частина взагалі не мала земельної власності, окремі не мали підтверджуючих документів тощо. До виборів у 1800 р. допускалася безпомісна шляхта, проте за указом 1802 р. — лише ті шляхтичі, які сплачували до скарбниці податок (афяри) або мали у своєму володінні казенну землю, утримували партикулярну оренду з терміном не менше десяти років чи володіли маєтком у заставі чи пожиттєво [15, с. 159]. Що ж до чисельності виборців, то, для прикладу, у Київській губернії станом на 1803 р. нараховувалося 401 спадковий землевласник та 426 — посесорів [16, с. 502].

Загалом питання виборів було настільки важливим, що верховна влада повинна була діяти напрочуд обережно, нерідко стримуючи найбільш заповзятих представників місцевих органів влади «навести лад». Участь шляхти у виборчому процесі вирішувалося у контексті імперської політики пошуку компромісу з місцевими елітами національних окраїн. Запровадження загальноросійських законів про участь лише поміщиків мало б наслідком відсторонення багатьох категорій шляхтичів від виборів, що викликало б їх незадоволення. У подальшому це могло призвести до обструкції роботи державних і судових установ, що не дало б можливості верхній владі утвердитися в регіоні.

Ще однією важливою проблемою, з якою зіштовхнулася верховна влада, став термін перебування посадовців на посадах. За річпосполитівською судовою традицією підкоморії і земські судді працювали безстроково, що було однією з гарантій їх незалежності від адміністративної влади. Згідно російської традиції, за реформою 1775 р. Катерини II термін перебування на посадах повітового суду обмежувався трьома роками. У 1800 р. завершився трьохрічний строк, і місцева влада опинилася у складній ситуації: що робити далі? Якщо з посадовцями головних судів, повітовими маршалками та

хорунжими питання вирішувалося просто: їх посад за часів Речі Посполитої не існувало, й тому вони мали переобиратися кожних три роки, то що робити з підкоморіями, суддею, підсудками та секретарями повітового суду? Ще 23 вересня 1797 р. було визначено, що діяльність підкоморських та повітових судів повинна регламентуватися Литовським статутом, а, отже, вони займали свої посади безстроково, що й було підтверджено 1 листопада 1800 р. [14, с.367]. Проте, враховуючи великі обсяги роботи та нові напрямки діяльності повітових і підкоморських судів разом із встановленням контролю за ними, шляхта, очевидно, «охолонуло» до даної посади. 25 січня 1800 р. на ім'я таємного радника київського цивільного губернатора В. Красно-Мілашевича надійшло звернення від таємного радника київського губернського маршалка Ф. Козловського. Очільник київського шляхетства вказував, що за попередньої (тобто річпосполитівської) влади судові посадовці були довічними, але це викликало незадоволення в обивателів. Як наслідок, 1793 р. Гродненський сейм побачив у цьому «... пригнічення народу (шляхетства. — *Авт.*)» і тому, звелів суддям перебувати на посаді лише три роки. Тому шляхта губернії через маршалка одностайно висловлювали прохання про відміну пожиттєвих урядів та призначення трьохрічного терміну. Це прохання було переадресоване генерал-прокурору О. Беклешову, щоб у повітових та підкоморських судах посадовці були обрані на вищевказаний термін [25, арк. 3-3 зв., 1]. Проте ця пропозиція за Павла I не була реалізована через бажання дотримуватися річпосполитівської судової традиції на повітовому та міському рівнях.

Процес становлення повітових судів зіткнувся з рядом проблем. Спрощуючи і бюрократизуючи судову систему та економлячи кошти Павло I поширив юрисдикцію повітових установ не лише на шляхетство, але і на селянство — у жовтні 1797 р. Волинське губернське правління повідомляло, що у зв'язку зі скасуванням нижніх розправ, ця категорія населення повинна судитися повітовим судом [8, арк. 265]. Аналіз архівних справ свідчить, що навіть власницькі селяни підпадали під юрисдикцію цих установ.

Від верховної влади вимагалася великої обережності, особливо у питаннях термінів засідання. Можна припустити, що у своїх планах бюрократизації Павло I був би зацікавлений у постійній роботі всіх установ. Проте імперська політика вимагала гнучкості, тим більше, що згідно Ст. 206 «Учреждений для управления...» було передбачено три сесії на рік та за наказом губернатора чи верхнього земського суду засідати у надзвичайних випадках в інший час. Трьохсесійний порядок роботи існував і в Речі Посполитій, тому верховна влада вирішила дотримуватися артикулу 46 Розділу 4 Третього Литовського статуту — засідання розпочиналися тричі на рік: на другий день [у понеділок] після католицької Трійці; восени на другий день після католицького Св. Миколая; взимку на день і свято Трьох королів [після Богоявлення на другий день] [9, с. 153; 24, арк. 18]. Ще однією

підставою для відсутності посадовців були контракти з 19 грудня до половини лютого (зібрання шляхти передусім для купівлі/продажу маєтків), проте згідно розпорядження Подільського губернського правління від 15 січня 1798 р., хоча суди зачинялися і засідань не було, але необхідно було збиратися якщо з'являлися арештанти [29, арк. 44].

Відмінністю від російської судової традиції стала вимога посадовцям з'їжджати до суду у випадку появи арештантів, що перебували під вартою, і вирішувати їх справи. Зайнявши посаду в. о. губернатора волинський віце-губернатор П. Грохольський у листопаді 1797 р. разом з губернським прокурором здійснили огляд стану утримання арештантів у житомирському повітовому та нижньому земському судах. Виявилося, що у повітовому суді один арештант перебував за крадіжку з 22 квітня, а другий — з 7 липня. Самі ж судді роз'їхалися у своїх справах. Тому суворо наказувалося по посадовцям зібратися і негайно приступити до розгляду справи [8, арк. 297]. 1799 р. члени Житомирського повітового суду 8 квітня закрили суд і роз'їхалися по домівках, коли ж з'явилися справи колодників, то вони прибули до присутствія 26 квітня і вирішили їх. 13 червня вони прибули на каденцію [24, арк. 18, 19]. Разом з тим, 1800 р., під час об'їзду міст і повітів волинський губернатор К. Глазенап був задоволений роботою повітових судів, де успішно вирішувалися кримінальні і спірні справи. Якщо ж посадовці перебували у відпустках і тому припинявся розгляд кримінальних справ, то, після вказівки чиновника, всі зібралися і успішно вирішили справи [27, арк. 1].

На етапі становлення питання присутності під час канікул було актуальним. Згідно п. 6 указу Сенату від 27 вересня 1797 р. Подільське губернське правління вимагало 31 березня 1800 р., щоб члени повітових судів проводили свої засідання згідно попередніх прав, але, якщо надходили кримінальні справи, то вони негайно збиралися. Насправді ж судді і підсудки роз'їжджалися по домам, а у відомостях про вирішені і не вирішені справи вказували, що позовна сторона не з'явилася до суду. Губернські правління з прокурором вимагали, щоб слідчі провадження одразу ж вирішувалися, без очікування звернень від образених, без усіляких позивачів. До указу потрапив Кам'янецький повітовий суд, де 27 січня надійшла справа про звинувачення у крадіжці К. Якубовського, але й 7 березня справа була не вирішена. У своє виправдання суд повідомляв, що справа надійшла під час вакацій. Губернське правління вимагало, крім негайного вирішення справ, не роз'їжджати до тих пір, поки справа не буде надіслана на ревізію. Окремо дублювалася вимога про щомісячне звітування. Не обійшлося й без погроз: вимагалось це робити під загрозою штрафу та усунення від посади [6, арк. 133-133 зв.]. Продовженням цієї справи був рапорт подільського прокурора Маньківського до генерал-прокурора П. Оболянінова, у якому він покладав відповідальність на губернське правління, яке повинно було контролювати діяльність повітових

судів, отримуючи необхідні данні. Таке трактування було позитивно оцінене генерал-прокурором у ордері-відповіді [26, арк. 1-2, 4].

Проте суворі накази мало допомагали: 17 квітня 1800 р. Подільське губернське правління констатувало, що у Ямпільському повітовому суді протягом січня (було 16 арештантів) і лютого справи не вирішувалися, а у березні вже накопичилося 30 проваджень. Тому правління покарало суд «... за лінь і недбальство», оштрафувавши на користь Приказу громадського призиріння повітового суддю на 20 руб, а підсудків і секретаря — по 15 руб. Для залякування цей указ було розіслано по всім повітовим судам і магістратам [6, арк. 166].

Для Павла I важливим був контроль за діяльністю судових установ. 18 листопада 1797 р. Подільське губернське правління своїм указом зобов'язало всі суди першої інстанції (повітові й підкоморські суди, магістрати) безумовно виконувати все, що наказував головний суд та регулярно звітуватися [29, арк. 27]. Необхідність надання щомісячних звітів про арештантів та поточні справи дублювалася вказівкою 12 березня 1798 р. [29, арк. 68]. Такий стан справ був новим для посадовців, не всі з яких встигли чи, можливо, забажали перебудовуватися, тому й регулярно державні установи нагадували про звітування. Писар Житомирського повітового суду станом на листопад 1797 р. не подав відомості про вирішені і невирішені справи за серпень і вересень [8, арк. 297], а отже практика контролю була запроваджена раніше.

1798 р. Волинське губернське правління розглядало відношення в. о. губернатора по повелінню генерал-прокурора князя О. Куракіна. Губернський прокурор Полтавцов скаржився своєму керівникові, що повітові нотарі (секретарі) незадовільно виконують свої обов'язки, але особливо відзначився овруцький нотар Левковський, який не надав щомісячні відомості про справи і арештантів. Цікаво, що спочатку прокурор намагався самостійно вирішувати непорозуміння і пропонував головному суду надіслати нарочного за рахунок винуватця, але безуспішно. Губернське правління підкорилося вимогам генерал-прокурора і наказало віддати Левковського під суд кримінального департаменту Волинського головного суду з формулюванням «за нерадение к службе». Овруцькому городничому наказувалося повідомити колишнього посадовця, щоб той прибув до Житомира, а у разі відсутності, щоб нижній земський суд відшукав його, а повітовому маршалку пропонувалося обрати двох кандидатів на посаду. Копію указу, для наочності, розіслали по всіх повітових судах, наказавши вчасно надавати всі необхідні відомості [3, арк. 8-9 зв.].

Для системного контролю за діяльністю повітових судів і магістратів на повітових стряпчих покладалася функція щомісячного подання відомостей про хід справ. Одночасно самі присутствія надсилали аналогічні відомості до цивільного губернатора. Коли 1807 р. подільський губернський прокурор Погоржельський скаржився на відсутність у повітових стряпчих відповідних

ресурсів (за 150 руб. на рік ніхто не бажав служити) і пропонував, щоб відомості надсилалися лише до губернатора, то подільський цивільний губернатор В. Чевкін зауважив, що «... повітові суди і магістрати ... не досягли рівня російських присутствій...» і часто ховають справи, тому перехресний контроль необхідно зберегти, що й було зроблено [28, арк. 1, 3, 7].

Придушення Листопадового повстання 1830–1831 рр. призвело до остаточного повороту імперської політики — замість політики непрямого керівництва було взято курс на повну перебудову судових органів згідно російської судової традиції. Київське губернське правління слухало указ Сенату від 4 листопада за іменним указом імператора від 30 жовтня 1831 р., що повітові суди перейменовувалися в уездные згідно «Учреждений для управления...» з призначенням, на загальних підставах, секретарів. Призначені від корони засідателі повинні були отримувати подвійне жалування [21, арк. 617; 18, с. 159-160].

Отже, підведемо підсумок процесу відновлення мережі повітових судів. Інкorporація Правобережної України до складу Російської імперії мала наслідком творення адміністративного і судового апаратів згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Хоча російська судова традиція в деяких рисах відповідала європейській річпосполитівській системі, проте втрачалися незалежність судів, запроваджувався трьохрічний термін перебування на посадах, скасовувалася адвокатура тощо. В умовах військової присутності російських військ польська шляхта змушена була погодитися на правила, запропоновані сильнішою стороною. Продовження такої політики у майбутньому, на нашу думку, могло привести до абсентеїзму та обструкції роботи державних установ (за приклад можна навести діяльність угорців у складі Австрійської імперії в середині XIX ст.).

Зміни на імператорському престолі 1796 р. призвели до модернізації імперської політики в регіоні. Вона стала більш гнучкою і спрямованою на співробітництво з місцевим істеблішментом. Головним предметом домовленостей стало відновлення окремих елементів річпосполитівської судової традиції. Основна роль покладалася на повітовий суд, юрисдикція якого була розширена порівняно з попередньою епохою, спочатку встановлювалася безстроковість перебування на посадах, збереглася польська мова і дія Третього Литовського статуту та польських Конституцій, терміни засідання тощо. Проте це «відновлення» було оманливим, адже встановлювався контроль за діяльністю судових установ через подання звітів про роботу, ревізування їх роботи з боку повітових стряпчих, губернського прокурора і, навіть, губернатора. З самого початку верховна влада зіштовхнулася з проблемою проведення дворянських виборів, але замість збереження status quo, вона постійно намагалася привести склад виборців до

російського відповідника, запроваджуючи майновий, генеалогічний та службовий цензи (останній – для молодих шляхтичів). Хоча процес пошуку компромісів був складним, але на початковому етапі відбулося примирення польської шляхти з російським пануванням.

Література та джерела

1. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. — **Москва : Юридическая литература, 1980. — 559 с.**
2. Григорьев, В.А. Реформа местного управления при Екатерине II: (Учреждение о губерниях 7 ноября 1775 г.). — Санкт-Петербург : Русская скоропечатня, 1910. — 396 с.
3. Державний архів Житомирської області (ДАЖО). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 158. — 36 арк.
4. ДАЖО — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 89. — 4 арк.
5. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 7. — 91 арк.
6. ДАХО — Ф. 3. — Оп. 1. — Спр. 244. — 725 арк.
7. ДАХО — Ф. 303. — Оп. 1. — Спр. 14. — 132 арк.
8. ДАХО — Ф. 722. — Оп. 1. — Спр. 5. — 343 арк.
9. Ковальова С., Крумаленко М., Музиченко П. Коментар // Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2004. — 568 с.
10. Материалы для истории Подольской губернии. [Время генерал-губернатора М.Н. Кречетникова (1791–1793)]. — Б.м., 1885. — 318 с.
11. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 24 (6 ноября 1796–1797). — 869 с.
12. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 20 (1775–1780). — 1034 с.
13. ПСЗРИ. — 1 собрание. Санкт-Петербург, 1830. — Т. 24 (6 ноября 1796–1797). — 869 с.
14. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 25 (1798–1799). — 931 с.
15. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 26 (1800–1801). — 873 с.
16. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 27 (1802–1803). — 1120 с.
17. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 28 (1804–1805). — 1326 с.
18. ПСЗРИ. 1 собрание. — Санкт-Петербург, 1830. — Т. 44: Часть 2: Штаты по духовной и по гражданской части: Штаты по гражданской части (1715–1800). — 410 с.

19. ПСЗРИ. 2 собрание. Санкт-Петербург, 1832. — Т. 6 (1831): Часть 2. — 360 с.
20. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2003. — 560 с.
21. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Том III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса : Юридична література, 2004. — 568 с.
22. Центральний державний історичний архів України (м. Київ — ЦДІАУ). — Ф. 484. — Оп. 2. — Спр. 261. — 647 арк.
23. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. 484. Оп. 5. Спр. 51 «ж». 75 арк.
24. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 484. — Оп. 5. — Спр. 542. — 4 арк.
25. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1254. — Оп. 1. — Спр. 44. — 23 арк.
26. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1254. — Оп. 1. — Спр. 308. — 4 арк.
27. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1254. — Оп. 1. — Спр. 346. — 4 арк.
28. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1254. — Оп. 1. — Спр. 423. — 5 арк.
29. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1254. — Оп. 1. — Спр. 1169. — 15 арк.
30. ЦДІАУ (м. Київ). — Ф. 1582. — Оп. 1. — Спр. 1. — 174 арк.
31. Чистяков О.И. Комментарий // Российское законодательство X–XX веков: В 9 т. / Под ред. Е.И. Индова. — Т. 5.— Москва : Юридическая литература, 1987. — 528 с.

— о —

УДК 908

СІЛЬЧЕНКО Д.
(м. Житомир)

КОНСТИТУЦІЯ 3 ТРАВНЯ 1791 РОКУ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ЇЇ ПОЛОЖЕННЯ ТА НАСЛІДКИ

***Анотація.** В статті розкрито основні положення Конституції 3 травня 1791 р. Речі Посполитої та її наслідки для здійснення внутрішньої та зовнішньої політики Польщі.*

***Ключові слова:** Конституція, Річ Посполита, сейм, шляхта, суди, король, конфедерація.*

Мета дослідження. Вітчизняні та закордонні науковці неодноразово звертались до подій другої половини — кінця XVII ст. в Європі, зокрема до подій у Речі Посполитій. В статті пропонується дослідити події пов'язані з прийняттям в 1791 р. у Речі Посполитій Конституції та наслідки цієї події, адже закон був революційним за своїм характером з точки зору державного управління.